

Research Paper

Symbolic Oppositions in Saadi's Golestan Prologue: A Reflection on Cultural Codes and the Construction of Meaning Based on Roland Barthes' Philosophical Semiotics

Ibrahim Rafiee¹, Narges Mohammadi Badr^{2*}, Behnaz Payamani³, Ayoob Moradi⁴

¹ Ph.D. student in the Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran.

² Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran.

³ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran.

⁴ Professor, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Persian Literature and Foreign Languages, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

10.22080/lpr.2026.30285.1158

Received:

October 14, 2025

Accepted:

June 08, 2026

Available online:

September 23, 2026

Keywords:

Saadi's Golestan, Roland Barthes, Semiotics, Cultural and Semantic Codes, Open Text.

Abstract

Roland Barthes, a prominent philosopher and semiotics theorist, by proposing the four cultural, semantic, symbolic, and hermeneutic codes, transfers text interpretation from a closed level of meaning to a level of open-ended semiotics. In light of Barthes' theory, the introduction of Golestan can be seen as an "open text"; a text where meaning is generated not in the author's intent but in the process of reading and the interaction of codes. This research aims to provide a philosophical-semiotic reading of the introduction to Saadi's Golestan based on Roland Barthes' theoretical framework; in such a way that through the analysis of oppositions and semiotic codes, the structure of meaning advances from the level of rhetorical description to the level of language philosophy and ontology. The research method is descriptive-analytical and based on textual interpretation and analysis, meaning the introduction is examined through Barthes' code analysis approach, and each section is interpreted via cultural, semantic, symbolic, and hermeneutic classifications. This analysis, by comparing the rhetorical and philosophical layers of the text, shows how religious language transforms into existential and social language. The research findings indicate that Saadi in the introduction of Golestan uses the traditional rhetorical system to create a philosophy of meaning: self, gratitude, and blessing at the beginning form the structure of the life and awareness cycle; nature and divine grace in the middle connect language through divine creation; and finally, by praising the emir and deciding to compose the book, meaning transfers from the poet's individual seclusion to the cultural and social system.

*Corresponding Author: Narges Mohammadi Badr

Address: Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Payame Noor University, Tehran, Iran. **Email:** badr@pnu.ac.ir

Extended Abstract

1. Introduction

The preface to Saadi's *Golestan* can not be regarded merely as a simple introduction to the book; rather, it establishes the intellectual and semantic framework of the entire work. In this opening section, Saadi not only offers praise to God but also reflects on nature, the passage of time, human heedlessness, and the motivation behind the composition of the text. The linguistic and semantic structure of the preface indicates that it is formed through a complex network of signs and cultural references. Natural elements such as rain, spring, flowers, and the morning breeze (*ṣabā*) are not merely poetic descriptions; rather, they carry symbolic and cultural connotations that derive their meaning from the Iranian-Islamic intellectual tradition. References to Qur'ānic verses and prophetic traditions further situate the text within a religious framework of meaning that would have been readily recognizable to readers familiar with this cultural context. Moreover, the structure of the preface is organized around a series of semantic oppositions, including life and death, heedlessness and awareness, silence and speech, and nature and writing. These oppositions function not merely as rhetorical devices but as fundamental mechanisms in the organization of meaning within the text, whereby significance emerges through the relationships between opposing poles. Such characteristics make the preface to *Golestan* particularly suitable for semiotic analysis. In this regard, Roland Barthes' theory of codes provides an appropriate analytical framework. Cultural codes refer to shared systems of knowledge and belief within a given culture, while semantic

codes reveal the network of signification and conceptual oppositions that structure meaning within the text.

2. Purpose, Literature Review, and Method

The research method employed in this study is descriptive-analytical. This approach entails first examining the theoretical framework of Barthes' semiotics and his concept of codes, and subsequently analyzing the preface of *Golestan* within this framework. The analysis focuses primarily on two types of codes: cultural codes and semantic codes. These two play a central role in shaping the text's structure of signification.

3. Discussion

Semiotics, as one of the major approaches in the contemporary humanities, examines sign systems and how meaning is produced in texts. Rooted in Ferdinand de Saussure's theory of the sign, this approach conceives meaning not as something fixed and pre-given, but as the result of relationships among signs within a system. In the second half of the twentieth century, Roland Barthes expanded semiotics into the field of literary criticism and demonstrated that a literary text is composed of a network of codes that, through their interaction, generate meaning. Barthes identifies five principal types of codes, among which the cultural code and the semantic code are of particular importance in the analysis of texts grounded in cultural references and conceptual associations. The cultural code refers to the shared knowledge and beliefs of a given culture, whereas the semantic code concerns the implicit layers and

connotative associations of signs. Moreover, in Barthes's theory, a literary text may be understood as an "open text," one in which meaning is produced through the interaction between text and reader. Within this theoretical framework, the preface to Saadi's *Golestan* can be seen as a text rich in signs and networks of signification, and thus amenable to analysis through Barthes's codes. An examination of the sign *nafas* ("breath") shows that this word extends beyond its biological meaning and activates mystical and theological connotations concerning human dependence on divine grace. Likewise, depictions of natural elements such as spring, rain, and flowers function as cultural codes, evoking concepts such as divine mercy, renewal of life, and the transience of the world. In addition, oppositions such as speech and silence, nature and writing, and mortality and permanence shape the symbolic structure of the text. By transforming the fleeting beauty of nature into the enduring written text of the *Golestan*, Saadi presents culture and writing as means of resisting decay, thereby producing within the text a network of cultural, ethical, and philosophical meanings.

4. Conclusion

Descriptions of natural elements such as flowers, rain, wind, and blossoms likewise gain significance within the cultural codes of Persian literary tradition. Within this system of signification, the flower symbolizes transient beauty, spring represents renewal, rain signifies divine mercy, and the morning breeze (*ṣabā*) conveys delicacy and message. Nature in the preface to the *Golestan*, therefore, is not merely an aesthetic depiction but a mediating domain through which the

reader enters the sphere of meaning and ethics. Within this framework, the opposition between "flower" and "*Golestan*" constitutes the central axis of the text's semantic structure. The flower represents a fleeting and perishable nature, whereas the *Golestan* symbolizes culture and permanence. By composing the *Golestan*, Saadi transforms the ephemeral beauty of nature into an enduring cultural text. This opposition is reinforced by other dualities, such as silence/speech and solitude/society, while the conversation between Saadi and his companion functions as the moment of the text's birth. Finally, the praise of the Amir at the end of the preface can be understood within the cultural and social codes of Saadi's time, where a text often required political legitimation in order to circulate within the cultural sphere. In this sense, the preface to the *Golestan* may be regarded as a semantic map of the entire work, in which nature is transformed into culture, individual experience into meaning, and the fleeting moment into permanence.

Funding

There is no funding support.

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article. All of the authors approved the content of the manuscript and agreed on all aspects of the work.

Conflict of Interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

The authors appreciate all the scientific consultants in this paper.

علمی پژوهشی

تقابل‌های نمادین در مقدمه گلستان سعدی: تأملی در رمزگان فرهنگی و بر ساخت معنا بر بنیاد نشانه‌شناسی فلسفی رولان بارت

ابراهیم رفیعی^۱، نرگس محمدی بدر^{۲*}، بهناز پیامنی^۳، ایوب مرادی^۴

^۱ دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

^۲ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

^۳ دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

^۴ استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

doi 10.22080/lpr.2026.30285.1158

چکیده

مقدمه گلستان سعدی یکی از متون بنیادین نثر فارسی است که علاوه بر کارکرد بلاغی و ادبی، واجد ساختاری پیچیده از دلالت‌های فرهنگی و معنایی است. این متن با بهره‌گیری از عناصر طبیعت، ارجاعات دینی، تأملات فلسفی و ساختارهای تقابلی، شبکه‌ای از نشانه‌ها را پدید می‌آورد که معنا در آن از طریق تعامل لایه‌های مختلف دلالتی شکل می‌گیرد. با وجود پژوهش‌های متعدد درباره جنبه‌های ادبی و اخلاقی گلستان، بررسی این مقدمه از منظر نشانه‌شناسی و به‌ویژه در چارچوب رمزگان‌های رولان بارت کمتر مورد توجه قرار گرفته است. هدف این پژوهش تحلیل نحوه تولید معنا در مقدمه گلستان از طریق رمزگان فرهنگی و رمزگان معنایی است. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر خوانش نشانه‌شناختی متن است. یافته‌ها نشان می‌دهد که سعدی با ایجاد شبکه‌ای از تقابل‌های معنایی مانند حیات/مرگ، طبیعت/نوشتار، گفتار/سکوت و غفلت/آگاهی، ساختاری چندلایه از معنا پدید می‌آورد که در آن تجربه عرفانی، تأمل فلسفی و نظم فرهنگی در هم تنیده می‌شوند. همچنین ارجاعات دینی، عناصر طبیعت و باورهای فرهنگی در قالب رمزگان فرهنگی به فعال شدن معانی متن کمک می‌کنند. براساس این تحلیل، مقدمه گلستان را می‌توان متنی باز دانست که معنا در آن از طریق تعامل نشانه‌ها و پیش‌دانسته‌های فرهنگی خواننده تولید می‌شود.

تاریخ دریافت:

۲۲ مهر ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۷ خرداد ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۱ مهر ۱۴۰۵

کلیدواژه‌ها:

سعدی، گلستان، نشانه‌شناسی، رولان بارت، رمزگان فرهنگی، رمزگان معنایی.

* نویسنده مسئول: نرگس محمدی بدر

ایمیل: badr@pnu.ac.ir

آدرس: دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۱ مقدمه

گلستان سعدی از برجسته‌ترین آثار نثر فارسی و یکی از تأثیرگذارترین متون ادبی در سنت فرهنگی ایران است. این اثر که در سال ۶۵۶ هجری قمری تألیف شده، مجموعه‌ای از حکایات اخلاقی، اجتماعی و حکمی است که در قالب نثری آهنگین و آمیخته با شعر عرضه شده‌اند (زرین‌کوب، ۱۳۷۴: ۲۱۷). بااین‌حال، پیش از ورود به حکایات، سعدی مقدمه‌ای نسبتاً مفصل می‌آورد که در آن علاوه بر ستایش الهی، تأملاتی درباره‌ی طبیعت، زمان، غفلت انسان و انگیزه‌ی تألیف کتاب مطرح می‌شود. این مقدمه نه تنها مقدمه‌ای ساده برای اثر نیست، بلکه می‌توان آن را چارچوب فکری و معنایی کل کتاب دانست. ساختار زبانی و معنایی مقدمه‌ی گلستان نشان می‌دهد که سعدی از مجموعه‌ای پیچیده از نشانه‌ها و ارجاعات فرهنگی بهره می‌گیرد. عناصر طبیعت مانند باران، بهار، گل و باد صبا در این متن صرفاً توصیف‌های شاعرانه نیستند، بلکه حامل دلالت‌هایی فرهنگی و نمادین‌اند که در سنت فکری ایرانی - اسلامی معناهای خاصی دارند. همچنین ارجاعات به آیات قرآن و احادیث، متن را در شبکه‌ای از معانی دینی قرار می‌دهد که برای خواننده‌ی آشنا با این سنت فرهنگی قابل درک است (دادبه، ۱۳۸۴: ۹۵). ازسوی دیگر، ساختار متن بر پایه‌ی مجموعه‌ای از تقابل‌های معنایی شکل گرفته است. سعدی در این مقدمه به‌طور مکرر از تقابل‌هایی مانند زندگی و مرگ، غفلت و آگاهی، سکوت و گفتار، طبیعت و نوشتار بهره می‌گیرد. این تقابل‌ها صرفاً ابزارهای بلاغی نیستند، بلکه نقش مهمی در سازمان‌دهی معنا در متن دارند. به بیان دیگر، معنا در این متن نه ازطریق بیان مستقیم بلکه ازطریق رابطه میان این قطب‌های متقابل شکل می‌گیرد. چنین ساختاری امکان تحلیل مقدمه‌ی گلستان را ازمنظر نشانه‌شناسی فراهم می‌کند. نشانه‌شناسی به‌عنوان دانشی که به مطالعه‌ی نظام‌های نشانه‌ای و چگونگی تولید معنا در متن‌ها می‌پردازد، یکی از رویکردهای مهم در نقد ادبی معاصر به شمار می‌آید (چندلر،

۱۳۹۰: ۲۵). در میان نظریه‌پردازان نشانه‌شناسی، رولان بارت جایگاه ویژه‌ای دارد. بارت با توسعه‌ی نظریه‌ی رمزگان‌ها، نشان داد که متن ادبی مجموعه‌ای از نشانه‌هاست که معنا در آن ازطریق تعامل رمزگان‌های مختلف شکل می‌گیرد (Barthes, 1970: 20). بارت در تحلیل متون ادبی به پنج نوع رمزگان اشاره می‌کند که هر یک بخشی از فرایند تولید معنا را سامان می‌دهند. در میان این رمزگان‌ها، «رمزگان فرهنگی و رمزگان معنایی نقش مهمی در تحلیل متونی دارند که بر ارجاعات فرهنگی و تقابل‌های معنایی استوارند» (Barthes, 1974: 19). رمزگان فرهنگی به دانش و باورهای مشترک یک فرهنگ اشاره دارد که متن برای ایجاد معنا به آن‌ها تکیه می‌کند، درحالی‌که رمزگان معنایی به دلالت‌های ضمنی و روابط معنایی میان نشانه‌ها مربوط است. «متنی که ریشه در فرهنگ مسلط دارد، با آن گسستی ندارد و درنتیجه با «خوانش آرام و راحت» سازگار است؛ متنی که خواننده را خشنود و ارضا می‌کند و با ذائقه، ارزش‌ها و عادات او همخوان است. درمقابل، متنی قرار می‌گیرد که وضعیت فقدان و بی‌قراری را بر خواننده تحمیل می‌کند» (Barthes, 1975: 14). با توجه به این چارچوب نظری، می‌توان مقدمه‌ی گلستان را متنی دانست که در آن رمزگان‌های فرهنگی و معنایی به‌طور گسترده فعال‌اند. ارجاعات دینی، عناصر طبیعت و باورهای فرهنگی در قالب رمزگان فرهنگی عمل می‌کنند و تقابل‌های مفهومی میان نشانه‌ها در قالب رمزگان معنایی سازمان می‌یابند. درنتیجه، تحلیل این مقدمه براساس نظریه‌ی بارت می‌تواند به درک عمیق‌تر سازوکارهای تولید معنا در آن کمک کند. باوجود اهمیت این موضوع، بیشتر پژوهش‌هایی که درباره‌ی گلستان انجام شده‌اند بر جنبه‌های بلاغی، اخلاقی یا تاریخی اثر تمرکز داشته‌اند. بااین‌حال، تحلیل نظام‌مند مقدمه‌ی گلستان ازمنظر نشانه‌شناسی و به‌ویژه در چارچوب رمزگان‌های بارت کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

۱٫۲ پرسش‌های پژوهش

۱- تقابل‌های نمادین موجود در مقدمه گلستان سعدی چگونه در قالب رمزگان معنایی و فرهنگی رولان بارت عمل می‌کنند و معناهای چندلایه‌ای ایجاد می‌نمایند؟

۲- خوانش مقدمه گلستان براساس رمزگان معنایی و فرهنگی بارت چه تفاوتی در برداشت و تفسیر نسبت به خوانش‌های سنتی این متن ایجاد می‌کند؟

۳- نقش ارجاعات فرهنگی و بینامتنی مقدمه گلستان در فعال‌سازی رمزگان فرهنگی بارت چگونه قابل تبیین است؟

۱٫۳ پیشینه پژوهش

ازجمله مقالاتی که درباب تقابل‌های دوگانه در گلستان سعدی نوشته شده مقاله «خوانش گلستان سعدی براساس نظریه تقابل‌های دوگانه» از رضوانیان (۱۳۸۸) است که با بررسی چند نمونه، فلسفه به‌کارگیری این عنصر را توضیح داده و ارتباط میان ساختار گفتار با مضمون آن و درنهایت پیوند این دو با واقعیت ملموس زندگی را تحلیل کرده است. مقاله «جبر و اختیار از دیدگاه تقابل‌های دوگانه سبک خاص سعدی در گلستان» از شنبه‌ای (۱۳۹۰) که نویسنده در آن به بررسی و تحلیل تقابل‌های دوتایی یا متضاد پرداخته است. عرب یوسف آبادی (۱۳۹۴) در مقاله «بررسی تقابل زمان روایی زمان متن در حکایت‌های گلستان سعدی» به این نتیجه رسیده است که روایات گلستان سعدی نشان می‌دهد که در برخی بخش‌ها، ساختار زمانی از سیر خطی فاصله می‌گیرد. حدود ۲۳٪ حکایت‌ها دارای گذشته‌نگری و کمتر از ۲٪ دارای آینده‌نگری‌اند. براساس معیار تداوم، توصیف‌های بلند و کوتاه در حدود ۲۳٪ حکایت‌ها دیده می‌شود و تنها ۵/۱۶٪ آن‌ها دارای تعادل زمانی میان متن و داستان هستند و با شتاب ثابت روایت می‌شوند. باین‌حال، ۹۶٪ حکایت‌ها به‌دلیل فشرده‌نویسی، از شتاب مثبت

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی است. بدین معنا که ابتدا چارچوب نظری نشانه‌شناسی بارت و مفهوم رمزگان‌ها بررسی می‌شود و سپس متن مقدمه گلستان براساس این چارچوب تحلیل می‌گردد. در این تحلیل، تمرکز اصلی بر دو نوع رمزگان یعنی رمزگان فرهنگی و رمزگان معنایی است، زیرا این دو رمزگان نقش اصلی در شکل‌گیری ساختار دلالتی متن دارند.

۱٫۱ بیان مسئله

باوجود پژوهش‌های متعدد درباره گلستان سعدی، بیشتر مطالعات پیشین بر جنبه‌های اخلاقی، بلاغی و سبک‌شناختی این اثر تمرکز داشته‌اند. درنتیجه، بررسی ساختار نشانه‌ای و رمزگان‌های معنایی موجود در مقدمه گلستان کمتر به‌طور مستقل مورد توجه قرار گرفته است. به‌ویژه کاربرست نظریه‌های نشانه‌شناسی نوین، ازجمله نظریه رمزگان‌های متنی رولان بارت، در تحلیل این بخش از گلستان در پژوهش‌های فارسی محدود بوده است. از دیدگاه بارت، «متن ادبی شبکه‌ای از نشانه‌ها و رمزهاست که معنا در آن ازطریق تعامل رمزگان‌های مختلف شکل می‌گیرد» (Barthes, 1970) در این چارچوب، رمزگان فرهنگی به ارجاعات تاریخی و فرهنگی متن مربوط می‌شود و رمزگان معنایی به لایه‌های دلالتی و روابط معنایی میان نشانه‌ها می‌پردازد. با توجه به حضور گسترده ارجاعات فرهنگی و عناصر نمادین در مقدمه گلستان، بررسی این بخش از اثر در پرتو چنین چارچوبی می‌تواند به فهم دقیق‌تر سازوکارهای تولید معنا در آن کمک کند. بر این اساس، مسئله اصلی این پژوهش آن است که چگونه می‌توان عناصر نمادین و ارجاعات فرهنگی موجود در مقدمه گلستان سعدی را در چارچوب رمزگان‌های نشانه‌شناختی رولان بارت مطالعه کرد و این چارچوب نظری تا چه اندازه می‌تواند در تحلیل لایه‌های معنایی این متن کارآمد باشد.

تقابل‌های دوگانه، تاکنون مطالعه‌ای منسجم با رویکرد رمزگان رولان بارت انجام نشده است. این رویکرد با تمرکز بر رمزگان معنایی و فرهنگی و مفهوم «متن باز»، تقابل‌هایی چون حیات/مرگ و فقر/غنا را فراتر از بلاغت سنتی، به‌عنوان سازوکارهای دلالتی چندلایه تحلیل می‌کند و چشم‌اندازی تازه برای خوانش و تفسیر گلستان می‌گشاید.

۲ بحث

۲/۱ نشانه‌شناسی و مطالعه‌ی متن ادبی

نشانه‌شناسی یکی از مهم‌ترین رویکردهای نظری در علوم انسانی معاصر است که به مطالعه‌ی نظام‌های نشانه‌ای و نحوه‌ی تولید معنا در متون می‌پردازد. «اصطلاح نشانه‌شناسی از لغت یونانی Semeion به معنی نشانه مشتق شده است؛ پیش از این در قرن هفدهم جان لاک، این اصطلاح را به Semiotika ارجاع داده بود و آن را دکترین نشانه‌ها که کارش پرداختن به ماهیت نشانه‌هاست، تعریف کرده بود که ذهن برای درک مسائل یا انتقال دانش خود به دیگران از آن استفاده می‌کند» (مارتین و رینام، ۱۳۹۷: ۱۱). این رویکرد بر این فرض استوار است که «معنا در متن‌ها به‌صورت مستقیم و ثابت وجود ندارد، بلکه ازطریق شبکه‌ای از نشانه‌ها و روابط میان آن‌ها شکل می‌گیرد» (Chandler, ۲۰۰۷: ۲). ریشه‌های نشانه‌شناسی مدرن به آثار فردینان دو سوسور بازمی‌گردد. سوسور زبان را «نظامی از نشانه‌ها می‌داند که در آن هر نشانه از دو جزء اصلی تشکیل شده است: دال و مدلول. دال شکل مادی نشانه، مانند واژه یا تصویر، و مدلول مفهوم ذهنی مرتبط با آن است» (Saussure, ۱۹۱۶: ۶۷). براساس این نظریه، رابطه‌ی میان دال و مدلول قراردادی است و معنا ازطریق تفاوت میان نشانه‌ها در نظام زبان شکل می‌گیرد. در نیمه‌ی دوم قرن بیستم، نشانه‌شناسی از حوزه‌ی زبان‌شناسی فراتر رفت و در تحلیل متون فرهنگی، ادبی و هنری نیز به کار گرفته شد.

برخوردارند و آغاز ۹۱٪ آن‌ها نیز به‌دلیل حذف بخش‌هایی از رویداد، با شتاب مثبت شروع می‌شود. از نظر بسامد، اغلب روایت‌ها مفرد هستند. در مقاله «نشانه‌شناسی تقابل‌های ساختاری داستان بیژن و منیژه» نوشته‌ی علیپور (۱۳۹۶)، نویسنده ابتدا ساختار کلی داستان را در قالب یک الگوی کلان نشانه‌شناختی به دو قطب اصلی تقسیم می‌کند. سپس با بخش‌بندی روایت به چند سکانس، قطب‌های فرعی را استخراج کرده و بر پایه‌ی عناصر ثابت و متغیر نشانه‌ای، روابط تقابلی دوتایی را در سه سطح تناقض، دیالکتیک و پیوندی تحلیل می‌کند. در مقاله «تحلیل نشانه‌شناختی داستان بهرام گور با زن پالیزبان» نوشته‌ی کهریزی و همکاران (۱۳۹۷)، نشان داده می‌شود که این روایت از ساختاری منسجم در سطح روایت برخوردار است و با بهره‌گیری مناسب از فن «باعت استهلال» شکل گرفته است. همچنین محتوای کلی داستان در چارچوب مضمون «ایستادگی در برابر ستم پادشاه» سامان می‌یابد. مقاله‌ای با عنوان «تحلیل نشانه‌شناسی شخصیت زال در شاهنامه فردوسی براساس نظریه‌ی فیلیپ هامون» نوشته‌ی مرادمراد (۱۴۰۱) به بررسی شخصیت زال ازمنظر نشانه‌شناسی می‌پردازد. در این پژوهش، دال‌هایی مانند نام، جایگاه نحوی و ابعاد بلاغی شخصیت و نیز مدلول‌هایی همچون ویژگی‌های شخصیتی و کنش‌های گفتاری و رفتاری او تحلیل شده‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که نام و موقعیت روایی زال با کارکرد داستانی او هماهنگ است و مجموعه کنش‌های او تصویری از شخصیتی جسور، بی‌باک، خردمند، آینده‌نگر و پیشرو ارائه می‌دهد. در مقاله دیگری با نام «تقابل‌های دوگانه در گلستان سعدی» از صادق پور و ورقي (۱۴۰۳) نیز نویسندگان به این نتیجه رسیده‌اند که در ساختار کلی، پیوندی میان تقابل‌های زبانی با واقعیت عینی زندگی برقرار شده است که در آن مفاهیمی همچون عشق و حرص، شادمانی و اندوه، جوانی و پیری، و نیز فقر و غنا از دیرباز تا کنون به‌وضوح نمود یافته‌اند. باوجود پژوهش‌های فراوان درباره‌ی گلستان سعدی و

«نشانه‌شناسی نه فقط شامل مطالعه چیزهایی است که ما در مکالمات روزمره نشانه می‌نامیم، بلکه مطالعه هرچیزی است که بر چیز دیگری اشاره دارد» (چندلر، ۱۳۹۴: ۲۱). در این میان، رولان بارت یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازانی بود که نشانه‌شناسی را به حوزه نقد ادبی گسترش داد. بارت با تحلیل ساختارهای دلالتی در متون ادبی و فرهنگی نشان داد که «معنا نه محصول قصد مؤلف، بلکه نتیجه تعامل نشانه‌ها در متن است» (Barthes, ۱۹۷۷: ۱۴۶). «نشانه‌شناسی یافتن دلالت معنایی در گستره بی‌پایان زندگی بشری است» (بارت، ۱۳۸۶: ۱۲). در نگاه بارت، متن ادبی فضایی است که در آن مجموعه‌ای از رمزگان‌ها و نظام‌های دلالتی با یکدیگر تلاقی می‌کنند. این رمزگان‌ها شبکه‌ای از معانی را ایجاد می‌کنند که خواننده در فرایند خوانش، آن‌ها را فعال می‌سازد. بنابراین معنا در متن امری پویا و چندلایه است که در تعامل میان متن و خواننده شکل می‌گیرد (Barthes, ۱۹۷۴: ۵). این دیدگاه نشانه‌شناختی امکان تحلیل متون کلاسیک را نیز فراهم می‌کند. متونی مانند مقدمه گلستان سعدی که سرشار از ارجاعات فرهنگی، تمثیل‌ها و ساختارهای نمادین هستند، به‌خوبی می‌توانند در چارچوب چنین رویکردی بررسی شوند. زیرا معنا در این متون غالباً از طریق شبکه‌ای از نشانه‌ها و تقابل‌های معنایی شکل می‌گیرد.

۲/۱/۱ رولان بارت و نظریه رمزگان‌ها

رولان بارت در کتاب مشهور خود *S/Z* تحلیلی نشانه‌شناختی از داستان «سارازین» اثر بالزاک ارائه می‌دهد. او در این تحلیل نشان می‌دهد که متن ادبی از مجموعه‌ای از رمزگان‌ها تشکیل شده است که هر یک در تولید معنا نقش دارند. بارت پنج نوع رمزگان اصلی را معرفی می‌کند که عبارت‌اند از: «رمزگان هرمنوتیکی، رمزگان کنشی، رمزگان معنایی، رمزگان نمادین و رمزگان فرهنگی» (Barthes, ۱۹۷۰: ۱۸). رمزگان هرمنوتیکی به عناصر مربوط به پرسش، ابهام

و تعلیق در متن اشاره دارد. این رمزگان باعث می‌شود خواننده در فرایند خواندن با پرسش‌هایی مواجه شود که پاسخ آن‌ها به تدریج در متن آشکار می‌شود. به بیان دیگر، این رمزگان عامل ایجاد تعلیق و پیشبرد روایت است. رمزگان کنشی به توالی کنش‌ها و رویدادهایی اشاره دارد که در متن رخ می‌دهند. این رمزگان بیشتر در متون روایی فعال است و ساختار داستانی متن را سامان می‌دهد. رمزگان معنایی به دلالت‌های ضمنی و لایه‌های معنایی نشانه‌ها مربوط می‌شود. در این رمزگان، واژه‌ها و تصاویر فراتر از معنای ظاهری خود، بار معنایی گسترده‌تری پیدا می‌کنند و مجموعه‌ای از تداعی‌های مفهومی را ایجاد می‌کنند. رمزگان نمادین به تقابل‌های بنیادی در متن مربوط است. این رمزگان اغلب براساس دوگانگی‌هایی مانند زندگی/مرگ، نور/تاریکی یا طبیعت/فرهنگ شکل می‌گیرد. چنین تقابل‌هایی ساختار عمیق معنا را در متن شکل می‌دهند. درنهایت، رمزگان فرهنگی به دانش، باورها و ارجاعات مشترک یک فرهنگ اشاره دارد. این رمزگان «شامل عناصر دینی، تاریخی، فلسفی و اجتماعی است که متن برای تولید معنا به آن‌ها تکیه می‌کند» (Barthes, ۱۹۷۴: ۲۰). در بسیاری از متون ادبی، این رمزگان‌ها به‌طور هم‌زمان فعال‌اند و شبکه‌ای پیچیده از معانی را شکل می‌دهند. با این حال، بسته به نوع متن، برخی از این رمزگان‌ها نقش برجسته‌تری دارند. درمورد مقدمه گلستان سعدی، رمزگان فرهنگی و رمزگان معنایی اهمیت ویژه‌ای دارند، زیرا بخش عمده‌ای از معنای متن از طریق ارجاعات فرهنگی و تقابل‌های مفهومی شکل می‌گیرد.

۲/۱/۲ رمزگان فرهنگی

رمزگان فرهنگی به مجموعه‌ای از دانش‌ها، باورها و ارزش‌های مشترک در یک فرهنگ اشاره دارد که متن برای ایجاد معنا به آن‌ها تکیه می‌کند. «هنگامی که نویسنده به عناصر دینی، تاریخی یا اسطوره‌ای اشاره می‌کند، درواقع از این رمزگان بهره می‌گیرد تا معنا را

که فرومی‌رود مُدّ حیات است» علاوه‌بر معنای فیزیولوژیک، دلالت‌های عرفانی و فلسفی نیز دارد. این واژه می‌تواند به معنای روح، حیات یا حتی آگاهی انسان از گذر زمان تعبیر شود. همچنین بسیاری از عناصر طبیعی در این متن حامل دلالت‌های معنایی گسترده‌تری هستند. گل نمادی از زیبایی و درعین‌حال زوال، بهار نشانه‌ی تجدید حیات و آغاز دوباره و گردش فصل‌ها یادآور گذر زمان و ناپایداری جهان است. بنابراین رمزگان معنایی به خواننده امکان می‌دهد تا فراتر از معنای ظاهری واژه‌ها، لایه‌های عمیق‌تر معنایی متن را کشف کند.

۲/۱/۴ مفهوم متن باز

یکی از مهم‌ترین مفاهیم در نظریه‌ی بارت، مفهوم «متن باز» است. بارت معتقد است که «متن ادبی فضایی است که در آن معانی متعدد می‌توانند هم‌زمان وجود داشته باشند. در چنین متنی معنا به‌صورت قطعی و نهایی تعیین نمی‌شود، بلکه در تعامل میان متن و خواننده شکل می‌گیرد» (Barthes, ۱۹۷۷: ۱۵۹). درمقابل، بارت از متونی سخن می‌گوید که آن‌ها را «متون بسته» می‌نامد. در این متون معنا از پیش تعیین شده و خواننده تنها نقش دریافت‌کننده‌ی پیام را دارد. اما در متن باز، خواننده در تولید معنا نقش فعال دارد و می‌تواند تفاسیر مختلفی از متن ارائه دهد. متون ادبی کلاسیک اغلب ظرفیت آن را دارند که به‌عنوان متون باز خوانده شوند، زیرا سرشار از نمادها، استعاره‌ها و ارجاعات فرهنگی‌اند. این ویژگی باعث می‌شود که هر نسل از خوانندگان بتواند معنای تازه‌ای از آن‌ها استخراج کند. مقدمه‌ی گلستان سعدی نیز چنین ویژگی‌ای دارد. این متن با بهره‌گیری از عناصر نمادین، ارجاعات فرهنگی و ساختارهای تقابلی، شبکه‌ای از معانی را ایجاد می‌کند که امکان خوانش‌های گوناگون را فراهم می‌سازد. ازاین‌رو می‌توان آن را متنی دانست که در آن معنا نه به‌صورت قطعی بلکه در تعامل میان نشانه‌ها و خواننده شکل می‌گیرد.

برای مخاطب قابل درک کند» (Barthes, ۱۹۷۴: ۲۱). در متون ادبی فارسی، رمزگان فرهنگی اغلب شامل ارجاعات دینی، عناصر طبیعت، سنت‌های اخلاقی و مفاهیم عرفانی است. این عناصر برای خواننده‌ای که با سنت فرهنگی ایرانی - اسلامی آشناست، حامل معانی خاصی هستند. برای مثال، مفاهیمی مانند «بهار»، «گل»، «باران» یا «باد صبا» در ادبیات فارسی معمولاً با معانی نمادینی مانند تجدید حیات، رحمت الهی یا تحول معنوی همراه هستند. در مقدمه‌ی گلستان سعدی نیز چنین ارجاعاتی به‌وفور دیده می‌شود. سعدی در آغاز کتاب با عباراتی مانند «منت خدای را عزوجل» به سنت حمدیه در متون اسلامی اشاره می‌کند. همچنین توصیف عناصر طبیعت مانند باران، شکوفه و بهار، متن را در چارچوبی فرهنگی قرار می‌دهد که در آن طبیعت نشانه‌ای از رحمت الهی و نظم هستی است. بنابراین، تحلیل این عناصر در قالب رمزگان فرهنگی نشان می‌دهد که چگونه سعدی از دانش و باورهای مشترک فرهنگی برای ایجاد معنا استفاده می‌کند. خواننده با تکیه‌بر این پیش‌دانسته‌ها می‌تواند لایه‌های عمیق‌تر معنایی متن را درک کند.

۲/۱/۳ رمزگان معنایی

رمزگان معنایی به لایه‌های ضمنی معنا در متن اشاره دارد. در این رمزگان، واژه‌ها و تصاویر علاوه‌بر معنای ظاهری خود، مجموعه‌ای از تداعی‌های معنایی را نیز در ذهن خواننده فعال می‌کنند. به بیان دیگر، «معنا در اینجا ازطریق روابط میان نشانه‌ها و تداعی‌های مفهومی شکل می‌گیرد» (Barthes, ۱۹۷۰: ۱۱۲). برای مثال، هنگامی که در متنی ادبی از «گل» سخن گفته می‌شود، این واژه تنها به یک شیء طبیعی اشاره ندارد، بلکه می‌تواند تداعی‌هایی مانند زیبایی، زوال، جوانی یا عشق را نیز در ذهن خواننده ایجاد کند. این شبکه‌ی تداعی‌ها بخشی از رمزگان معنایی متن را تشکیل می‌دهد. در مقدمه‌ی گلستان، بسیاری از واژه‌ها و تصاویر چنین کارکردی دارند. برای نمونه، مفهوم «نفس» در عبارت مشهور سعدی «هر نفسی

۲٫۲ یافته‌ها

۲٫۲٫۱ نشانه‌شناسی «نفس» و برساخت

معنای حیات

«مِنتَ خدای را عَزَّ وَ جَلَّ که طاعتش موجب قُرْبَت است و به شُکر اندرش مَزیدِ نعمت. هر نفسی که فرو می‌رود مُمدِّ حیات است و چون بر می‌آید مُفَرِّجِ ذات. پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب.

از دست و زبان که برآید

کز عَهْدۀ شکرش به درآید؟

(سعدی، ۱۳۷۵: ۱۰۱).

إِعْمَلُوا آلَ دَاوُدَ شُكْرًا وَ قَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِيَ الشَّكُورِ

بنده همان به که ز تقصیر خویش

عذر به درگاه خدای آورد

(سعدی، ۱۳۷۵: ۱۰۱).

در سطح دلالت نخستین، «نفس» به کنش زیستی دم و بازدم اشاره دارد؛ اما در سطح دلالت ثانوی، این واژه در شبکه‌ای از تداعی‌های عرفانی، فلسفی و اخلاقی قرار می‌گیرد. در چارچوب رمزگان معنایی بارت، «نفس» به واحدی دلالتی تبدیل می‌شود که مجموعه‌ای از معانی ضمنی را فعال می‌کند (Barthes, ۱۹۷۰). در سنت عرفانی اسلامی، «نفس» مفهومی چندلایه است: گاه به معنای جان، گاه به معنای خودخواهی و گاه به معنای ساحت درونی انسان به کار می‌رود. سعدی با به‌کارگیری این واژه، شبکه‌ای از این معانی را به متن فرامی‌خواند. از این منظر، هر دم‌وبازدم نه‌تنها کنشی زیستی بلکه نشانه‌ای از وابستگی انسان به فیض الهی است. بنابراین «نفس» در اینجا به رمزگانی فرهنگی متصل می‌شود که در آن حیات موهبتی الهی و هر لحظه آن نیازمند شکرگزاری است. در چارچوب رمزگان نمادین، حرکت «فرورفتن» و «برآمدن» نیز واجد تقابل است. فرورفتن می‌تواند با درون، سکوت و دریافت همراه باشد؛ درحالی‌که برآمدن به بیرون،

بیان و ظهور دلالت دارد. این دو حرکت، چرخه‌ای از دریافت و بازگشت را می‌سازند که می‌توان آن را استعاره‌ای از رابطه انسان و امر قدسی دانست. ازمنظر نشانه‌شناسی بارت، این جمله نه گزارشی ساده از فرایند زیستی، بلکه گره‌گاهی از رمزگان‌های معنایی و فرهنگی است که خواننده را به تأمل در پیوند میان جسم و معنا فرامی‌خواند. معنا در اینجا نه در یک سطح، بلکه در لایه‌های هم‌پوشان دلالتی شکل می‌گیرد.

۲٫۲٫۲ طبیعت به‌مثابه رمزگان فرهنگی

«باران رحمت بی‌حسابش همه را رسیده و خوانِ نعمت بی‌دریغش همه‌جا کشیده. پرده ناموسِ بندگان به گناه فاحش نَدرد و وظیفه روزی به خطای مُنکر، نَبُرد.

ای کریمی که از خزانه غیب

گبر و ترسا وظیفه‌خور داری

دوستان را کجا کنی محروم

تو که با دشمن این نظر داری

(سعدی، ۱۳۷۵: ۱۰۱)

«فَرَّاشِ بادِ صبا را گفته تا فرشِ زُمرَدینِ بگسَترَد و دایه ابرِ بهاری را فرموده تا بَنَاتِ نَبَات، در مَهْدِ زمین بپرورد. درختان را به خَلَعَتِ نوروزی، قباي سبز ورق دربرگرفته و اَطْفَالِ شاخ را به قدومِ موسمِ ربیع، کلاه شکوفه بر سر نهاده. عصاره نالی به قدرت او شهدِ فایق شده و تخم خرمایی به تربیتش نخلِ باسق گشته».

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند

تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

همه از بهرِ تو سرگشته و فرمان‌بردار

شرط انصاف نباشد که تو فرمان‌نبری

(همان)

الماس آب دیده می‌سفتم و این بیت‌ها مناسب حال
خود می‌گفتم:

هر دم از عمر می‌رود نفسی
چون نگه می‌کنم نمانده بسی
ای که پنجاه رفت و در خوابی
مگر این پنج روز دریابی
خجل آن کس که رفت و کار نساخت
کوس رحلت زدند و بار نساخت
خواب نوشین بامداد رحیل
باز دارد پیاده را ز سبیل
هر که آمد عمارتی نو ساخت
رفت و منزل به دیگری پرداخت
و آن دگر پخت همچنین هوسی
وین عمارت به سر نبرد کسی
یار ناپایدار دوست مدار
دوستی را نشاید این غدار

«بعد از تأمل این معنی، مصلحت چنان دیدم که
در نشیمن عزلت نشینم و دامن صحبت فراهم چینم
و دفتر از گفت‌های پریشان بشویم و من بعد پریشان
نگویم. تا یکی از دوستان که در کجاوه انیس من بود
و در حجره جلیس، به رسم قدیم از در درآمد. چندان
که نشاط ملاعبت کرد و بساط مداعبت گسترده،
جوابش نگفتم و سر از زانوی تعبّد برنگرفتم. رنجیده
نگه کرد و گفت:

کنونت که امکان گفتار هست
بگو ای برادر به لطف و خوشی
که فردا چو پیک اجل در رسید
به حکم ضرورت زبان در کشی»

(سعدی، ۱۳۷۵: ۱۰۵).

«در خبر است از سرور کائنات و مَفْخَرِ موجودات
و رحمتِ عالمیان و صَفْوَتِ آدمیان و تتمهٔ دورِ زمان،
محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم».

شفیع مطاع نبی کریم
قسیم جسیم نسیم وسیم

(همان: ۱۰۲)

بخش قابل توجهی از مقدمهٔ گلستان به توصیف
طبیعت اختصاص دارد: بهار، گل، باران، شکوفه،
سبزه و نسیم. این عناصر در نگاه نخست توصیفی
شاعرانه از فصل بهار به نظر می‌رسند؛ اما در
سطحی عمیق‌تر، شبکه‌ای از رمزگان فرهنگی را فعال
می‌کنند. در فرهنگ ایرانی - اسلامی، بهار همواره نماد
تجدید حیات، رحمت الهی و امکان نو شدن بوده
است. توصیف باران به عنوان مایهٔ رویش و سبز
شدن زمین، یادآور آیات قرآنی دربارهٔ احیای زمین
پس از مرگ است. بدین ترتیب، طبیعت در مقدمهٔ
گلستان صرفاً پس‌زمینه‌ای زیباشناختی نیست، بلکه
نظامی نشانه‌ای است که به مفاهیم الهیاتی و
اخلاقی ارجاع می‌دهد. در چارچوب بارت، «رمزگان
فرهنگی به دانش مشترک میان متن و خواننده
وابسته است» (Barthes, ۱۹۷۴). سعدی با تکیه بر
این دانش مشترک، معنای متن را تقویت می‌کند.
خواننده‌ای که با سنت قرآنی و ادبی آشناست، باران
را نه فقط پدیده‌ای طبیعی، بلکه نشانه‌ای از رحمت
می‌بیند. گل نه تنها زیباست، بلکه یادآور ناپایداری
جهان نیز هست. از منظر رمزگان نمادین، طبیعت
در برابر فرهنگ قرار می‌گیرد؛ اما سعدی این تقابل را
به آشتی بدل می‌کند. او طبیعت را ماده خامی
می‌بیند که در گلستان به صورت متن و نوشتار
فرهنگی تثبیت می‌شود. بنابراین، طبیعت از طریق
نوشتن به فرهنگ تبدیل می‌شود؛ این گذار، هستهٔ
معنایی اثر را شکل می‌دهد.

۲،۲،۳ گفتار، سکوت و تولد متن

«یک شب تأمل ایام گذشته می‌کردم و بر عمر
تلف کرده تأسف می‌خوردم و سنگ سراچهٔ دل به

جامعی با همدیگرند. از یک سو زبان گنجینه‌ای است که از طریق عمل گفتار در سوژه‌های متعلق به همان جمعیت ذخیره می‌گردد و از آنجا که سرمایه‌ای جمعی از گفتارهای فردی است، در سطح فردی و جدا از سایرین کامل نمی‌شود» (بارت، ۱۴۰۱: ۱۰). به عبارتی زبان به عنوان یک نظام نشانه‌ای و رمزگان جمعی، تنها از طریق گفتارهای فردی زنده می‌ماند و انباشته می‌شود. گفتار، کنش فردی به کارگیری نشانه‌هاست، اما همین کنش‌های فردی در مجموع زبان را به عنوان «سرمایه‌ای اجتماعی» بازتولید و تثبیت می‌کنند. از نظر بارت، زبان خارج از اجتماع و بدون تحقق در گفتار کامل نمی‌شود و در عین حال گفتار نیز بدون اتکا به ساختار پیشینی زبان امکان‌پذیر نیست؛ بنابراین معنا در رفت و برگشت مداوم میان ساختار جمعی زبان و عملکرد فردی گفتار شکل می‌گیرد.

کنش زبانی نقش محوری دارد. سعدی جمله‌ای کلیدی می‌گوید: «دفتر از گفت‌های پریشان بشویم و من بعد پریشان نگویم»، یعنی گفتار، «چرخه‌ای از معناست که با تصمیم به بازنویسی متوقف می‌شود. هر عمل گفتن، تولید معناست» (Barthes, 1981: 27). خاموشی نیز صورت زبانی معناست. بنابراین، سعدی در واقع زبانی تازه را از دل متن خلق می‌کند؛ زبان اخلاقی سکوت. فرایند این دگردیسی از گفتار به توبه، نمونه فشرده فلسفه بارت در لذت متن است، جایی که معنا نه در پیمایی نهایی، بلکه در کنش توقف و تأمل خواننده پدید می‌آید.

دوست، برخلاف سعدی، زبان را به مثابه ابزار زندگی می‌بیند؛ سعدی، برعکس، زبان را محدودیت معنا می‌داند. این گفتمان دوگانه، گفت‌وگوی فلسفی میان زبان و خاموشی است، همان «درام معنا»یی که بارت آن را در همه متن‌های باز می‌بیند.

در بخش پایانی، تأمل سعدی از آگاهی نسبت به گذر زمان به اندیشه درباره نسبت گفتار و سکوت گسترش می‌یابد. اشاره به گذر عمر و حسرت فرصت‌های از دست رفته، زمینه‌ای برای توجه به

در بخش گفت‌وگوی سعدی با دوست، مسئله گفتن یا نگفتن مطرح می‌شود. دوست از او می‌خواهد که سخن بگوید و تجربه‌های خود را روایت کند. این لحظه، گرهگاهی هرمنوتیکی است: آیا سکوت ادامه می‌یابد یا گفتار آغاز می‌شود؟ در سطح رمزگان هرمنوتیکی، این وضعیت نوعی تعلیق ایجاد می‌کند. خواننده در انتظار تصمیم سعدی می‌ماند. انتخاب گفتار به معنای ورود به عرصه فرهنگ و ارتباط است. سکوت می‌تواند نشانه خلوت و تأمل باشد؛ اما گفتار به حوزه اجتماع تعلق دارد. در رمزگان نمادین، تقابل خلوت/اجتماع و سکوت/سخن شکل می‌گیرد. سعدی از خلوت شخصی به گفتار عمومی گذر می‌کند. این گذار همان لحظه تولد گلستان است. بنابراین متن نه فقط محصول تجربه، بلکه نتیجه عبور از سکوت به بیان است. از منظر بارت، این نقطه را می‌توان لحظه فعال شدن شبکه رمزگان‌ها دانست؛ جایی که تجربه فردی به متن تبدیل می‌شود و در اختیار خواننده قرار می‌گیرد.

«در شیوه بیان سعدی، چنین می‌توان دریافت که او ابتدا یک اصل یا مفهوم اخلاقی را مطرح می‌سازد و سپس برای روشن‌تر کردن آن، به مجموعه‌ای از تمثیل‌ها و مثال‌های تصویری و روایی متوسل می‌شود» (ماسه، ۱۳۶۹: ۲۵۲).

کل این بخش در نظام فرهنگی عرفان اسلامی و حکمت ایرانی معنا می‌گیرد؛ یعنی گذشتن از دنیا و رجوع به خلوت به مثابه عمل معنوی. سعدی با اشاره به «عزّت»، درون شبکه‌ای از رمزهای تاریخی عمل می‌کند که در آن، عارف با قطع از خلق به اتصال با حق می‌رسد. از نظر فرهنگی، تصمیم سعدی برای «نشستن در نشیمن عزّت» ارجاعی نمادین به مفهوم «خلوت» در عرفان است، جایی که در آن زبان خاموش می‌شود تا حقیقت شنیده شود. بارت این سطح کدگذاری را در آثار خود نمونه‌ای از فرهنگ مدل‌ساز معنا می‌داند (Barthes, 1977: 48). نشانه‌ای که از فرهنگ دینی و اخلاقی تغذیه می‌کند تا خواننده بی‌درنگ آن را در سپهر ذهنی مشترک خود بفهمد. «زبان و گفتار درگیر رابطه دوسویه‌ی

فرهنگی، عناصر طبیعی متن همچون «بوستان»، «گل»، «ریحان»، «سنبل» و «بامداد» تنها توصیف‌های شاعرانه نیستند، بلکه نشانه‌هایی هستند که در حافظه فرهنگی مخاطب ایرانی دلالت‌هایی تثبیت‌شده دارند. در سنت ادبی فارسی، گل نماد زیبایی و طراوت است، اما در عین حال نشانه ناپایداری و کوتاهی عمری نیز به شمار می‌رود. سعدی با اشاره به گردآوری گل‌ها توسط دوست و میل او به بازگشت به شهر، این نظام معنایی آشنا را فعال می‌کند؛ خواننده از پیش می‌داند که گل هرچند زیباست، اما دوام ندارد. این همان چیزی است که بارت آن را بهره‌گیری متن از دانش فرهنگی مشترک می‌داند: متنی که بدون توضیح مستقیم، با تکیه بر تجربه فرهنگی جمعی معنا تولید می‌کند. در این نقطه، گفت‌وگوی سعدی و دوستش اهمیت فلسفی پیدا می‌کند. دوست با گردآوری گل‌ها در پی حفظ لحظه‌ای از زیبایی طبیعت است، اما سعدی بلافاصله بر ناپایداری آن تأکید می‌کند: «گل بوستان را چنان که دانی بقایی و عهد گلستان را وفایی نباشد». این جمله صرفاً توصیف یک واقعیت طبیعی نیست، بلکه بیان نوعی بینش فلسفی درباره فناپذیری جهان محسوسی است. سعدی با ارجاع به سخن حکیمانه «هر چه نباید دلبستگی را نشاید» این تجربه را در افقی عام‌تر قرار می‌دهد؛ یعنی مسئله زوال را به سطح اندیشه اخلاقی و فلسفی می‌برد. در ادامه، پاسخ سعدی به پرسش «طریق چیست؟» نقطه اصلی تولید معنا در متن است. او راه‌حل را نه در نگه داشتن گل‌ها، بلکه در آفرینش متن می‌بیند: «کتاب گلستان توانم تصنیف کردن». در اینجا تقابل بنیادینی شکل می‌گیرد: طبیعت در برابر نوشتار. طبیعت زیباست اما ناپایدار؛ نوشتار ساخته انسان است اما می‌تواند دوام یابد. از دیدگاه نشانه‌شناسی بارت، این تقابل سازوکار اصلی معناپردازی متن را شکل می‌دهد. سعدی از طریق همین تقابل، نوشتن را به عملی فرهنگی تبدیل می‌کند که می‌تواند در برابر گذر زمان مقاومت کند. عبارت‌های پایانی این معنا را به شکلی نمادین تقویت می‌کنند: «باد خزان را بر ورق او دست

ارزش و حدود سخن فراهم می‌کند و گرایش به خلوت در اینجا تنها پندی اخلاقی نیست، بلکه نوعی تأمل در جایگاه زبان و سکوت در تجربه انسانی به شمار می‌آید. در چارچوب نشانه‌شناسی رولان بارت، این تقابل میان سخن و سکوت می‌تواند به عنوان ساختاری دلالتی فهم شود که در آن معنا نه به صورت ثابت، بلکه در فرایند تعامل نشانه‌ها و خوانش متن شکل می‌گیرد. از این منظر، این بخش از مقدمه گلستان نمونه‌ای از شکل‌گیری معنا از طریق تقابل‌های نمادین است که خواننده را به لایه‌های عمیق‌تر معنایی هدایت می‌کند.

۲،۲،۴ گل و گلستان: خوانشی فرهنگی از مسئله فنا و بقا

در ادامه سعدی از مصاحبت دوستی نزدیک می‌گوید:

«شب را به بوستان با یکی از دوستان اتفاق میبت افتاد، موضعی خوش و خرم و درختان درهم. گفتمی که خردۀ مینا بر خاکش ریخته و عقد ثریا از تارکش آویخته. بامدادان که خاطر بازآمدن بر رای نشستن غالب آمد، دیدمش دامن گل و ریحان و سنبل و صیمران فراهم آورده و رغبت شهر کرده. گفتم: گل بوستان را چنان که دانی بقایی و عهد گلستان را وفایی نباشد و حکما گفته‌اند: هرچه نباید دلبستگی را نشاید. گفتا: طریق چیست؟ گفتم: برای نزهت ناظران و فسحت حاضران، کتاب گلستان توانم تصنیف کردن که باد خزان را بر ورق او دست تناول نباشد و گردش زمان عیش ربیعش را به طیش خریف مبدل نکند» (سعدی، ۱۳۷۵: ۱۰۸).

سعدی تجربه سادل شب‌مانی در بوستان را به تأملی فرهنگی و فلسفی درباره زوال طبیعت و امکان بقا در نوشتار تبدیل می‌کند. اگر این متن را با رویکرد نشانه‌شناسی فرهنگی رولان بارت بخوانیم، می‌توان آن را شبکه‌ای از نشانه‌ها دانست که معنا در آن از خلال رمزگان‌های فرهنگی مشترک میان نویسنده و خواننده شکل می‌گیرد. از منظر رمزگان

به آفرینش فرهنگی ماندگار. هنگامی که سعدی راه حل ناپایداری گل‌ها را در تصنیف کتاب گلستان بیان می‌کند، دوستش دامن گل‌ها را فرومی‌ریزد و با گفتن «الکریم إذا وعد وفا» به وعده او اعتماد می‌کند. این صحنه در ظاهر حرکتی عاطفی و اخلاقی است، اما در سطح فرهنگی معنایی عمیق‌تر دارد: دوست با رها کردن گل‌ها از تلاش برای حفظ زیبایی زودگذر طبیعت دست می‌کشد و به آفرینش متنی که می‌تواند آن زیبایی را در قالبی پایدار ثبت کند، تن می‌دهد. به این ترتیب گل که پیش‌تر نماد زیبایی ناپایدار بود، جای خود را به گلستان می‌دهد؛ متنی که قرار است همان زیبایی را در قلمرو فرهنگ تثبیت کند. ازمنظر فرهنگی، جمله «الکریم إذا وعد وفا» نیز معنایی فراتر از یک عبارت اخلاقی پیدا می‌کند. در اینجا وفای به وعده به معنای تحقق یک عمل فرهنگی است: سعدی وعده داده است که اثری بیافریند که از زوال در امان باشد. بدین‌سان نوشتار به منزله راهی برای مقابله با گذر زمان مطرح می‌شود. جمله «فصلی در همان روز اتفاق بیاض افتاد» نیز نشان می‌دهد که آفرینش متن بلافاصله از دل همان تجربه زیسته در بوستان شکل می‌گیرد. تجربه طبیعی به سرعت به متن تبدیل می‌شود و از این طریق وارد حوزه فرهنگ می‌گردد؛ حوزه‌ای که در آن معنا می‌تواند از محدودیت زمان و زوال فراتر رود. سعدی در ادامه تأکید می‌کند که فصل نوشته شده درباره «حسن معاشرت و آداب محاورت» است و برای اهل سخن بلاغت می‌افزاید. این نکته نشان می‌دهد که گلستان تنها جایگزینی برای زیبایی طبیعت نیست، بلکه متنی فرهنگی با کارکرد آموزشی و اجتماعی نیز هست. بدین ترتیب نوشتار نه فقط حافظ زیبایی، بلکه حامل تجربه و حکمت انسانی می‌شود. جمله پایانی، که می‌گوید هنوز از گل‌های بوستان چیزی باقی بود که کتاب گلستان به پایان رسید، معنایی نمادین دارد: طبیعت هنوز در چرخه خود ادامه دارد، اما متن پیش‌از نابودی گل‌ها شکل گرفته و به عرصه ماندگاری وارد شده است.

تطاول نباشد و گردش زمان عیش ربیعش را به طیش خریف مبدل نکند». در اینجا طبیعت که پیش‌تر نشانه زوال بود، اکنون در قالب استعاره‌هایی چون «خزان» و «خریف» در برابر کتاب قرار می‌گیرد. سعدی بدین‌گونه نشان می‌دهد که آنچه در جهان طبیعی محکوم به نابودی است، در قلمرو فرهنگ می‌تواند به پایداری دست یابد. به بیان دیگر، گلستان تلاشی برای تبدیل زیبایی گذرای طبیعت به معنایی ماندگار در زبان است. ازمنظر فلسفی، این قطعه نوعی تأمل درباره نسبت انسان با زمان است. طبیعت در چرخه دائمی پیدایش و نابودی قرار دارد، اما انسان با آفرینش فرهنگی از جمله نوشتار می‌کوشد در برابر این زوال مقاومت کند. سعدی با خلق گلستان درواقع زیبایی‌های فانی بوستان را به شکلی نمادین در متن تثبیت می‌کند. بنابراین کتاب نه فقط مجموعه‌ای از حکایت‌ها، بلکه تلاشی برای غلبه فرهنگ بر فناپذیری طبیعت است. درنتیجه، خوانش این متن با رویکرد فرهنگی بارت نشان می‌دهد که مقدمه گلستان صرفاً توصیفی ادبی از یک شب در بوستان نیست. سعدی از شبکه‌ای از نشانه‌های فرهنگی گل، بهار، خزان و بوستان بهره می‌گیرد تا مسئله‌ای عمیق‌تر را مطرح کند: چگونه می‌توان در جهانی ناپایدار به نوعی دوام دست یافت. پاسخ او در قلمرو فرهنگ و نوشتار قرار دارد؛ جایی که تجربه زودگذر طبیعت به معنایی پایدار در متن تبدیل می‌شود.

۲/۲/۵ وعده وفا: گذار از اخلاق به معنا

«حالی که من این بگفتم، دامن گل بریخت و در دامنم آویخت که الکریم إذا وعد وفا. فصلی در همان روز اتفاق بیاض افتاد، در حسن معاشرت و آداب محاورت در لباسی که متکلمان را به کار آید و مترسلان را بلاغت بیفزاید. فی‌الجمله هنوز از گلستان بقیتی موجود بود که کتاب گلستان تمام شد» (سعدی، ۱۳۷۵: ۱۰۸).

سعدی فرایندی را کامل می‌کند که از آغاز حکایت شکل گرفته بود؛ یعنی تبدیل تجربه گذرای طبیعت

۲،۲،۶ ستایش به‌عنوان بخشی از منطق فرهنگی تولید متن

«دیگر عروس فکر من از بی جمالی سر برنیارد و دیده یأس از پشت پای خجالت برن دارد و در زمره صاحب‌دلان مُتَجَلّی نشود مگر آنکه که مُتَحَلّی گردد به زیور قبول امیر کبیر، عالم عادل، مؤید مظفر منصور، ظهیر سریر سلطنت و مشیر تدبیر مملکت» (سعدی، ۱۳۷۵: ۱۰۹).

اندیشه تا زمانی که به «زیور قبول امیر» آراسته نشود، امکان تجلی ندارد. در اینجا «زیور» تنها آرایه ظاهری نیست، بلکه نشانه‌ای از مشروعیت سیاسی است. پذیرش امیر، کارکردی همانند تاج بر سر عروس دارد؛ یعنی فکر را از حالت بالقوه به موجودیتی رسمی و پذیرفته‌شده تبدیل می‌کند. بدین‌ترتیب، متن نشان می‌دهد که معنا در خلأ تولید نمی‌شود، بلکه در چارچوب ساختار قدرت به رسمیت شناخته می‌شود.

سعدی «عروس فکر» را به‌عنوان تمثیلی برای ایده ادبی بالقوه به کار می‌گیرد و تأکید می‌کند که این ایده تا پیش از آراسته شدن به «زیور قبول امیر» امکان تجلی و تحقق فرهنگی ندارد. این تصویر نشان می‌دهد که در منطق فرهنگی قرن هفتم، زیبایی و خلاقیت ادبی برای آنکه به اثر اجتماعی معتبر تبدیل شوند، نیازمند نوعی «پوشش مشروعیت» از سوی قدرت سیاسی‌اند. براساس انتقاد داور، می‌توان

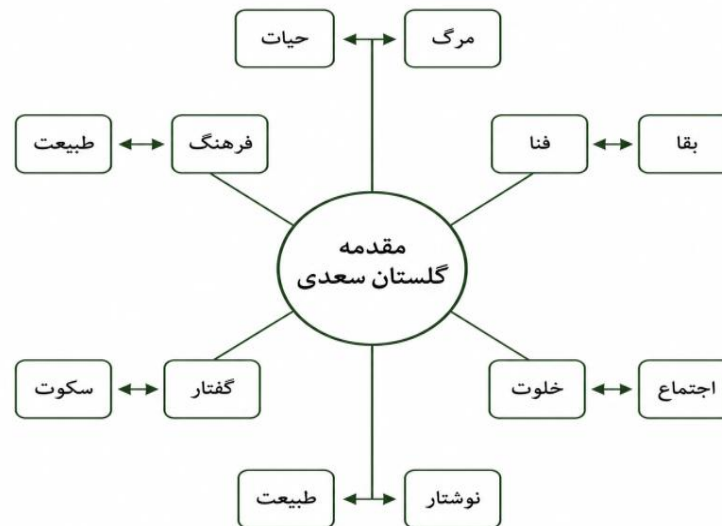
گفت ارزش این جمله نه در مدح‌گویی تزئینی، بلکه در آشکار کردن سازوکاری است که طی آن اندیشه شاعر تنها زمانی به مرتبه «صاحب‌دلان» می‌رسد که در مدار قدرت پذیرفته شود. از این منظر، مدح امیر در این بخش نه یک حرکت تشریفاتی، بلکه استراتژی فرهنگی سعدی برای تضمین بقا، اثرگذاری و رسمیت یافتن گلستان در ساختار سیاسی زمانه است.

این بند، نقطه نهایی گذار از تنهایی متفکر به اجتماع معناست. در فلسفه بارت، معنا هنگامی دوام می‌یابد که از حالت فردی به حالت نهادی درآید؛ یعنی از اغوا به پذیرش، از خلوت به مخاطب. سعدی با جمله مذکور، اندیشه را از هستی درون به هستی اجتماعی می‌کشانند: عروس ذهن، تنها با زیور قدرت تجلی می‌کند. این کنش، هم اسطوره وفاداری فرهنگی را تکرار می‌کند و هم «تکوین متن در بستر تاریخ» را ممکن می‌سازد. از دید فلسفی، سعدی در این نقطه، زبان را به آگاهی تاریخی بدل می‌کند: واژه‌ها نه تنها حامل معنا، بلکه حامل رابطه‌اند؛ میان شاعر و قدرت، میان زیبایی و نظم، میان تفکر و جهان. نتیجه این امر، برساخت نهایی هستی‌نمادین است: متنی که درعین عرفانی بودن، در شبکه معناهای تعلیمی، اجتماعی و سیاسی زنده می‌شود و گلستان را از خلوت شاعرانه به هستی فرهنگی ایران می‌برد.

جدول ۱- جدول تقابلها در تحلیل مقدمه گلستان

ردیف	کارکرد در تحلیل	توضیح کوتاه	تقابل
۱	نشان می‌دهد «نفس» هم‌زمان حامل زندگی و یادآور مرگ است	تقابل میان زنده بودن و فناپذیری	حیات / مرگ
۲	رابطه گل با گلستان را از سطح طبیعت به سطح فرهنگ و متن می‌برد	تقابل میان امر طبیعی و امر ساخته‌شده	طبیعت / فرهنگ
۳	گل به‌عنوان امر فانی در برابر گلستان به‌عنوان امر پایدار قرار می‌گیرد	تقابل میان نابودی و ماندگاری	فنا / بقا
۴	عبور از تجربه خام به نوشتار و روایت را نشان می‌دهد	تقابل میان تجربه زیسته و بازنمایی زبانی	سکوت / گفتار

۵	از تجربه شخصی شاعر به متن عمومی و مشترک می‌رسد	تقابل میان فردیت و جمع	خلوت / اجتماع
۶	نشان می‌دهد چگونه طبیعت در قالب متن تثبیت و ماندگار می‌شود	تقابل میان واقعیت طبیعی و صورت نوشتاری	طبیعت / نوشتار

نمودار ۱- نمودار تقابلها در تحلیل مقدمه گلستان

۳ نتیجه

تحلیل نشانه‌شناختی مقدمه گلستان براساس دستگاه نشانه‌شناسی فلسفی رولان بارت نشان داد که متن سعدی، برخلاف ظاهر ساده و توصیفی خود، ساختاری چندلایه، رمزآلود و مبتنی بر شبکه‌ای از رمزگان‌های فرهنگی، نمادین و اسطوره‌ای دارد. جمله آغازین «هر نفسی که فرومی‌رود...» تنها یک توصیف زیستی نیست، بلکه در سه سطح عمل می‌کند: نخست در سطح دلالت طبیعی، سپس در سطح فرهنگی-عرفانی، و سرانجام در سطح نمادین، جایی که نفس به چرخه دریافت و تجلی معنا تبدیل می‌شود. در این چارچوب، سعدی فرایندی را رقم می‌زند که بارت آن را «فراروی از طبیعت به فرهنگ» می‌خواند؛ یعنی تبدیل امر طبیعی به معنای فرهنگی

و اسطوره‌ای. توصیف‌های پی‌درپی از گل، باران، باد و شکوفه نیز بخشی از همین فرایندند. سعدی این عناصر طبیعی را در چارچوب رمزگان دیرپای ادبیات فارسی به کار می‌گیرد؛ گل نماد زیبایی زودگذر، بهار نشانه تجدد، باران نمایه رحمت و صبا حامل لطافت و پیام است. این شبکه نشانه‌ای موجب می‌شود خواننده بدون تلاش آگاهانه، معانی اخلاقی و معنوی مستتر را فراخوانی کند. بدین‌سان طبیعت در مقدمه گلستان نه تصویری زیباشناختی، بلکه میانجی‌ای برای ورود به حوزه اخلاق و معناست؛ همان‌جایی که یادآوری زوال‌پذیری گل به مسئله پایداری معنا و ارزش‌ها منتهی می‌شود. در این متن، تقابل بنیادین «گل / گلستان» اهمیت محوری دارد. گل نماد طبیعت لحظه‌ای و ناپایدار است، اما گلستان نماد فرهنگ و ماندگاری. سعدی با خلق

آسیب ببیند. براینکه این تحلیل آن است که مقدمه گلستان در سطحی بسیار عمیق‌تر از یک دیباچه ادیبانه عمل می‌کند. این متن نه صرفاً مطلع کتاب، بلکه «نقشه معنایی» کل اثر است؛ جایی که سعدی با اتکال به رمزگان‌های فرهنگی تثبیت‌شده، معنای زوال، زیبایی، اخلاق، آگاهی و ماندگاری را در کنار هم می‌نشاند و نشان می‌دهد که چگونه نوشتار می‌تواند از دل طبیعت، فرهنگی تازه و پایدار خلق کند. به این اعتبار، مقدمه گلستان مصداق برجسته از متنی است که در آن طبیعت به فرهنگ، لحظه به دوام و تجربه فردی به معنا تبدیل می‌شود؛ و این همان چیزی است که براساس آن بارت متن را به مثابه «فرایند تولید معنا» می‌نامد.

گلستان دقیقاً همان جهشی را رقم می‌زند که بارت در تحلیل اسطوره توضیح می‌دهد: تبدیل امر زودگذر طبیعی به امر پایدار فرهنگی. این تقابل با دیگر تقابل‌های درون‌متنی - مانند سکوت/گفتار، خلوت/اجتماع و فرد/نوشتار - هم‌افزا می‌شود و ساختار نمادین مقدمه را شکل می‌دهد. گفت‌وگوی سعدی با دوستش نیز لحظه تولد متن است؛ لحظه‌ای که تجربه شخصی از حوزه فردی به حوزه فرهنگ جمعی منتقل و تثبیت می‌شود. درنهایت، ستایش امیر در پایان مقدمه را باید در چارچوب رمزگان فرهنگی - اجتماعی عصر سعدی خواند، جایی که متن برای آنکه در گردش فرهنگی پذیرفته شود، به مشروعیت‌بخشی سیاسی نیاز داشت. سعدی این رمزگان را می‌شناسد و آن را در ساختار معنایی مقدمه ادغام می‌کند، بی‌آنکه انسجام نشانه‌ای متن

منابع

سعدی، شیخ مصلح الدین (۱۳۷۵)، گلستان، شرح کامل ابیات از دکتر محمد خزائلی، چاپ نهم، تهران: جاویدان.

مارتین، برانون، رینام، فلیزیتاس (۱۳۹۷)، واژه‌نامه توصیفی نشانه‌شناسی، ترجمه مهدی منتظرقائم، تهران: لوتوس.

ماسه، هانری (۱۳۶۹)، تحقیق درباره سعدی، ترجمه دکتر غلامحسین یوسفی، دکتر محمدحسن مهدوی اردبیلی، چاپ دوم، تهران: توس.

بارت، رولان (۱۴۰۱)، مبانی نشانه‌شناسی، ترجمه صادق رشیدی و فرزانه دوستی، تهران: علمی و فرهنگی.

بارت، رولان (۱۳۸۶)، اسطوره، امروز، ترجمه شیرین دخت دقیقیان، چاپ چهارم، تهران: مرکز.

چندلر، دنیل (۱۳۹۴)، مبانی نشانه‌شناسی، ترجمه مهدی پارسا، تهران: سوره مهر.

سادات ناصری، سیدحسن (۱۳۵۵)، «اتابک ابوبکر سعد بن زنگی»، گوهرتیر، شماره ۴۰، صص ۳۱۶-۳۱۲.

References

- Barthes, R. (1970). *S/Z*. Paris: Éditions du Seuil. Translation © 1974 by Farrar, Straus and Giroux, Inc. Originally published in French as *S/Z*. Copyright by Éditions du Seuil, Paris.
- Barthes, R. (1975). *The pleasure of the text*. New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (1977). *Image-Music-Text*. London: Fontana Press.
- Barthes, R. (1981). *Camera Lucida: Reflections on Photography*. New York: Hill and Wang.
- Barthes, R. (1991). *Elements of Semiology*. Translated into Persian by Majid Mohammadi. First edition. Tehran: Al Hoda. (In Persian).
- Barthes, R. (2007). *Mythologies*. Translated into Persian by Shirindokht Daghighian. Fourth edition. Tehran: Markaz. (In Persian).
- Chandler, D. (2015). *Semiotics: The Basics*. Translated into Persian by Mahdi Parsa. Tehran: Soore-ye Mehr. (In Persian).
- Culler, J. (2002). *Structuralist poetics: Structuralism, linguistics, and the study of literature*. London: Routledge.
- Eagleton, T. (1996). *Literary theory: An introduction* (2nd ed.). Oxford: Blackwell.
- Greimas, A. J. (1987). *On Meaning: Selected Writings in Semiotic Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Katouzian, H. (2006). *Sa'di: The Poet of Life, Love and Compassion*. Oxford: Oneworld Publications.
- Lévi-Strauss, C. (2013). *Structural Anthropology* (J. Weightman & D. Weightman, Trans.). New York: Basic Books. (Original work published 1963).
- Martin, B., & Ringham, F. (2018). *Descriptive Dictionary of Semiotics*. Translated into Persian by Mahdi Montazer Ghaem. Tehran: Lotus. (In Persian).
- Masse, H. (1990). *Research on Saadi*. Translated into Persian by Gholam Hossein Yusofi and Mohammad Hassan Mahdavi Ardibili. Second edition. Tehran: Toos. (In Persian).
- Sadat Naseri, S. H. (1976). "Atabek Abu Bakr Sa'd ibn Zangi." *Gohar-e Tir*, No. 40, 312-316. (In Persian).
- Saadi, S. M. al-D. (1996). *Golestan*. Fully annotated by Mohammad Khazaeli. Ninth edition. Tehran: Javidan. (In Persian).